

Zbigniew Janczewski

Materia i forma sakramentu Eucharystii

Prawo Kanoniczne : kwartalnik prawnohistoryczny 48/3-4, 35-51

2005

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

KS. ZBIGNIEW JANCZEWSKI

Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie

MATERIA I FORMA SAKRAMENTU EUCHARYSTII¹

1. Wstęp

Katechizm Kościoła katolickiego stwierdza, że Eucharystia jest źródłem i szczytem całego życia chrześcijańskiego. Wiąże się z nią pozostałe sakramenty oraz wszystkie kościelne posługi i dzieła apostołstwa. W najświętszej Eucharystii zawiera się bowiem całe duchowe dobro Kościoła – sam Jezus Chrystus.² Sposób obecności Chrystusa pod postaciami eucharystycznymi jest wyjątkowy. Stawia to Eucharystię ponad wszystkimi sakramentami i czyni z niej jakby doskonałość życia duchowego i cel, do którego one zmierzają. W Najświętszym Sakramencie Eucharystii są zawarte prawdziwie, rzeczywiście i substancjalnie Ciało i Krew wraz z Duszą i Bóstwem Pana naszego Jezusa Chrystusa, a więc cały Chrystus. Ta obecność nazywa się „rzeczywistą” nie z racji wyłączności, ale przede wszystkim dlatego, że jest substancjalna i przez nią uobecnia się cały Chrystus, Bóg i człowiek.³

Sakrament Eucharystii, podobnie jak pozostałe, jest zatem znakiem odzwierciedlającym zbawienie. Za pośrednictwem tego rodzaju znaków tajemnica zbawienia dokonuje swojego dzieła w osobie przyjmującej, upodabniając ją do Chrystusa. Znak sakramentalny składa się z gestu wykonywanego za pomocą słów oraz czynności uobecniających paschalne tajemnice Syna Bożego. Słowo jest

¹ Referat wygłoszony na sympozjum naukowym „Eucharystia we wspólnocie Kościoła”, które odbyło się w dniu 1 czerwca 2005 r. na Wydziale Prawa Kanonicznego Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie.

² Por. *Katechizm Kościoła katolickiego*, Poznań 1998, nr 1324; Na oznaczenie tego dokumentu będę używał skrótu: *KKK*.

³ Tamże, nr 1374.

tutaj „formą” działania. Elementami materialnymi, którymi posługują się sakramenty, w terminologii scholastycznej nazywane są „materią” sakramentu.⁴

Powyższe opracowanie w kolejnych punktach zajmie się materią eucharystycznego Ciała Chrystusa, materią eucharystycznej Jego Krwi, a następnie formą sakramentu Eucharystii i na końcu problemami wiążącymi się z zastosowaniem przez kapłana wadliwej materii lub formy przy konsekracji.

2. Materia Eucharystycznego ciała Chrystusa

2.1. Kontekst biblijny i pisma starożytnych autorów chrześcijańskich

Ustanowienie Eucharystii miało miejsce na ostatniej wieczerzy. Według tradycji synoptycznej była ona hebrajską ceremonią paschalną, spożywaną wieczorem jako „Pascha” (Mk 14,12-16). Natomiast Ewangelia Janowa stwierdza, że odbyła się ona w przeddzień święta Paschy. Oskarżyciele Jezusa nie weszli do pretorium Piłata, aby móc spożyć Paschę. Samo wydanie wyroku śmierci następuje w wigilię święta Paschy (J 13,1; 18,28; 19,14). Pozostawiając bibliotom rozstrzygnięcie tego problemu można powiedzieć, iż wypowiedziane podczas ostatniej wieczerzy słowa i wykonywane gesty da się właściwie zrozumieć jedynie w ramach paschalnej celebracji żydowskiej. Posiłek Jezusa z dwunastoma apostołami przebiegał w prawdziwie paschalnej atmosferze, pozostając w ścisłej relacji do obrzędowego posiłku paschalnego, podczas którego spożywało się takie a nie inne rytualne pokarmy.⁵

Jednym z pokarmów przyjmowanych co roku w święto Paschy, był specjalny, niekwaszony (przaśny) chleb. Upamiętniało to pospiech wyjścia Narodu Wybranego z Egiptu pod przywództwem Mojżesza, oraz mannę, którą jako darem bożym Żydzi żywili się na pustyni. Przypominało Izraelowi, że żyje chlebem słowa Bożego (Pwt 8,3).⁶

Jeszcze przed ostatnią wieczerzą Jezus przedstawiał siebie uczniom jako prawdziwy chleb z nieba, chleb życia (J 6,41; J 48,51). Natomiast w pierwszy dzień Przaśników polecił apostołom, aby przygotowali wszystko, co było konieczne do ofiarowania Paschy

⁴ Por. B. Testa, *Sakramenty Kościoła*, Poznań 1998, s. 70-73.

⁵ Por. tamże, s. 171.

⁶ Por. KKK, nr 1334.

(Łk 22,8). Już podczas ostatniej wieczerzy wziął chleb w swoje ręce, błogosławił, łamał i rozdawał swoim uczniom (Mk 14,22-24; Mt 26,26-28; Łk 22,19-20). Ponieważ jak to już zostało wspomniane, Żydzi jedli podczas Paschy jedynie chleb pszaśny, uznaje się, że ten spożywany przez apostołów i ich Mistrza, również musiał być niekwaszony i upieczony z mąki pszennej. Chrystus użył więc takiego chleba do konsekracji.⁷

Za stosowaniem podczas Eucharystii chleba pszennego, niekwaszonego, przemawia również starożytna tradycja. Świadczą o niej pisma św. Ireneusza (ok. 140-202),⁸ Klemensa Aleksandryjskiego (ok. 150-211)⁹ i Orygenesza (185-254/255)¹⁰.

2.2. Nauczanie Magisterium Kościoła

Na temat materii eucharystycznego Cała Chrystusa wypowiadały się sobory. Sobór Florencki w bulli dotyczącej unii z Ormianami *Exultate Deo*, wydanej podczas 8 sesji 22 listopada 1439 r. wprost stwierdza, że materią Eucharystii jest chleb pszenny.¹¹ Podobnie na 11 sesji soborowej, odnoszącej się do unii z Koptami, w bulli *Cantate Domino* z dnia 4 lutego 1442 r. postanowiono: „Chleb służący tej konsekracji powinien być chlebem pszenным. Nie jest ważne, czy upieczono go w dniu kiedy jest konsekrowany, czy innego dnia”.¹²

O chlebie pszenным jako materii Eucharystii mówią też normy *Kodeksu prawa kanonicznego* z 1917 r.¹³ i z roku 1983¹⁴.

Jak podaje Pastuszko mąka pszenna na chleb do konsekracji w czasie Mszy św. winna być rozczyniona w wodzie naturalnej, a nie w mleku czy tłuszczu. Ciasto ma być wypieczone na ogniu, nie wolno go ugotować. Nie wyklucza się jednak przy pieczeniu użycia pieca elektrycznego lub gazowego. Gdy opłatki na hostie piecze się w specjalnym urządzeniu (przypominającym żelazko lub

⁷ Por. M. Pastuszko, *Najświętsza Eucharystia według Kodeksu prawa kanonicznego Jana Pawła II*, Kielce 1997, s. 228.

⁸ Por. *Adversus haereses*, V, 2,3; J. P. Migne, *Patrologiae graecae cursus completus*, Parisiis 1857-1866, 7, 1124; Dalej używam skrótu: *PG*.

⁹ Por. *Stromata*, VI. II, 94,4; *PG* 9,213.

¹⁰ Por. *In Genesim commentari*, 12,5; *PG* 12,64.

¹¹ *Dokumenty soborów powszechnych*, t. 3, Kraków 2004, nr 16 a, s. 515; Dalej używam skrótu: *DŚP*.

¹² Tamże, nr 19, s. 617.

¹³ Por. kan. 815 par. 2.

¹⁴ Por. kan. 924.

toster), może ono zostać lekko przetarte oliwą, masłem, lub innym tłuszczem.¹⁵

Należy zwrócić uwagę na różnice w przygotowaniu chleba na Eucharystię występujące między Kościołem łacińskim a niektórymi Kościołami wschodnimi. W pierwszym z wymienionych, a także w Kościele armeńskim używany jest chleb praśny, niekwaszony (co jest nawiązaniem do ostatniej wieczerzy). W większości Kościołów wschodnich stosuje się chleb z dodatkiem zakwasu, taki jak przy zwykłych posiłkach. Ma to nawiązywać do potrzeby codziennego spożywania tego rodzaju Posiłku.¹⁶

Do kwestii tej nawiązał już Sobór Florencki, w dniu 6 lipca 1439 r. na 6 sesji dotyczącej unii z Grekami. W bulli *Laetentur caeli* ojcowie soborowi postanawiają, iż kapłani mają poświęcać Ciało Chrystusa pod postacią chleba pszenicznego praśnego lub kwaszonego, każdy według swojego Kościoła, zachodniego lub wschodniego zwyczaju.¹⁷ Natomiast *Kodeks kanonów Kościołów wschodnich* odnośnie do przygotowania chleba eucharystycznego nakazuje, aby kwestię tę normowało prawo partykularne, wydane przez poszczególne Kościoły *sui iuris*.¹⁸

Ze względu na zapobieżenie niebezpieczeństwu zepsucia chleba używanego podczas Ofiary Eucharystycznej, *Kodeks prawa kanonicznego* z 1983 r. postanawia, że ma być on świeżo wypieczony.¹⁹ Co to oznacza? Jak już zostało przytoczone wcześniej, według bulli *Cantate Domino* chleb nie musi być pieczony w dniu jego konsekracji.²⁰ Kongregacja Obrzędów w dniu 16 grudnia 1826 r. potępiła zwyczaj używania podczas Mszy św. chleba wypieczonego w zimie przed trzema miesiącami.²¹ Natomiast Kongregacja Sakramentów w dokumencie z dnia 7 grudnia 1918 r. nakazuje zerwania z praktyką nabywania hostii przez dziekanów, jedynie raz na dwa lub trzy miesiące, by rozdzielać je między kapłanów w swoim dekanacie.²² Hostie kilkumiesięczne nie powinny więc już być używane do konsekracji.

¹⁵ Por. M. Pastuszko, dz. cyt., s. 228.

¹⁶ Por. D. Salachas, *Teologia e disciplina dei sacramenti nei Codici latino e orientale. Studio teologico-giuridico comparativo*, Bologna 1999, s. 188-189.

¹⁷ Por. DSP, t. 3, nr 13, s. 471.

¹⁸ Por. kan. 707 par. 1.

¹⁹ Por. kan. 924 par. 2.

²⁰ Dok. cyt., nr 19, s. 617.

²¹ Por. I. Seredi, *CIC Fontes*, vol. VIII, n. 5850, s. 25-26.

²² Por. AAS 11 (1919) s. 8.

Stolica Apostolska nie wydała bardziej szczegółowego przepisu, ponieważ trudno byłoby stworzyć normę, sprawdzającą się w Kościele na całym świecie. Wiadomo że sama mąka pszenna, jak i upieczony z niej chleb ulegają zepsuciu w zależności od stopnia nawilgocenia powietrza, który jest różny w innych strefach klimatycznych, a czasem nawet na tym samym, dużym terytorium. W naszych warunkach zaleca się, aby od wypieku hostii do jej spożycia nie upłynęło więcej niż miesiąc czasu. Ważniejsze jest jednak, by chleb przed konsekracją i Hostie po konsekracji nie były zepsute,²³ a więc spleśniałe lub zbyt twarde.

Nowe *Ogólne wprowadzenie do Mszału rzymskiego* z 2002 r. nakazuje troskliwą dbałość o przechowywanie w doskonałym stanie, chleba przeznaczanego na Eucharystię. Należy go chronić przed zepsuciem i zeschnięciem, utrudniającym jego łamanie.²⁴

Czy przepisy kościelne określają wygląd, czyli formę w jakiej ma być przygotowany chleb do konsekracji w czasie Mszy św.? Natura znaku domaga się, aby materia służąca do sprawowania Eucharystii miała wygląd pokarmu. Poprzednio cytowany dokument nakazuje, że chleb eucharystyczny ma być tak przyrządzony, aby kapłan w czasie Mszy z ludem mógł rzeczywiście przełamać Hostię na kilka części i rozdzielić przynajmniej niektórym wiernym. Nie wyklucza się też małych hostii, gdy wymagają tego większa liczba przystępujących do Komunii św., lub też inne racje duszpasterskie.²⁵

3. Materia Eucharystycznej krwi Chrystusa

3.1. Świadectwa pierwszych wieków

Podczas celebrowania ostatniej wieczerzy Jezus wraz z apostołami pił również wino (Mk 14,23-25). Należało ono do potraw, spożywanych przez Żydów w czasie Paschy. Było symbolem przymierza Boga z Narodem Wybranym. Ofiara Jezusa oraz słowa wypowiedziane nad kielichem z winem stały się obrzędem nowego przymierza między nim a jego uczniami i całym Kościołem.²⁶ Ponieważ Zbawiciel wyraźnie wspominał o owocu winnego krzewu, czyli winie wyciśniętym z dojrzałych, naturalnych winogron, wnioskuje się, że sam

²³ Por. M. Pastuszko, dz. cyt., s. 229.

²⁴ Por. Nr 323; *Nowe Ogólne wprowadzenie do Mszału rzymskiego*, Poznań 2004, s. 91.

²⁵ Por. tamże, nr 321, s. 91.

²⁶ Por. B. Testa, dz. cyt., s. 173.

użył wtedy wina gronowego.²⁷ W krajach śródziemnomorskich od dawnych czasów, aż do dzisiaj, zwłaszcza gdy jest gorąco, wino rozcieńcza się wodą. Chrystus prawdopodobnie uczynił to samo, tym bardziej, że rozcieńczone wino było spożywane również przez Żydów w czasie wieczerzy paschalnej.²⁸

Fakt ten potwierdza starożytna tradycja Kościoła. Św. Justyn męczennik (ok. 100/110-163/167) w *Apologii* podaje, że przy celebrowaniu Eucharystii przewodniczącemu liturgii przynosi się trochę wody zmieszanej z winem.²⁹ Natomiast w dziele *Adversus haereses* św. Ireneusz (ok. 140-202) wspomina o winnym szczepie i chlebie, które dzięki Bożemu Słowu stają się Eucharystią.³⁰ Św. Cyprian (ok. 200-258) w 63 *Liście* naucza, że Chrystus złożył Bogu ofiarę, taką jak kapłan Melchizedek, ofiarując chleb i wino, czyli swoje Ciało i Krew. Nie ma zatem ofiary z Krwi Chrystusa, jeżeli brakuje wina w kielichu.³¹ W *Hymnach i mowach* św. Efrema Syryjczyka (ok. 306-373) czytamy, że Jezus podając swoim uczniom kielich z winem wyznał, iż znajduje się w nim jego krew.³² O konieczności zmieszania wina z wodą wspominają Synody Kartagiński III (419)³³ i Trullański (ok. 680-681)³⁴.

3.2. Prawodawstwo Kościoła powszechnego

Na temat materii Eucharystii kilkakrotnie zabierali głos różni papieże. Jak czytamy w *Dekrecie Gracjana*, papież Aleksander I (105-115) nauczał, że w ofiarach składanych Panu podczas uroczystych Mszy używa się wina zmieszanego z wodą. Nie wolno natomiast składać samego wina, albo samej wody, ale oba te elementy razem zmieszane, ponieważ jest to woda i krew, które wypłynęły z boku Chrystusa.³⁵ O winie zmieszanym z wodą wspominał też pa-

²⁷ Por. M. Pastuszko, dz. cyt., s. 230.

²⁸ Por. B. Mokrzycki, *Droga chrześcijańskiego wtajemniczenia*, Warszawa 1983, s. 710.

²⁹ Por. *Apologia I*, 65; PG 6,428.

³⁰ Por. *Adversus haereses*, 5, 2, 3; PG 6, 1124.

³¹ Por. *Epistula* 63, 4 i 63, 9; J. P. Migne, *Patrologiae Latinae cursus completus*, Parisiis 1847, 4,376 i 4,380.

³² Por. *Hymni et sermones*, 4,4 i 4,6; M. J. Rouet De Journal, *Enchiridion Patristicum*, Barcinone-Friburgi-Brisg-Romae 1951, n. 707 -708.

³³ Por. kan. 24; C. 5 D. II, de cons.

³⁴ Por. J. D. Mansi, *Sacrorum Conciliorum nova et amplissima collectio*, Florentiae 1759, ed. H. Welter, t. 0-53, Paris-Arnheim 1901-1929, 11, 935-938.

pień Juliusz (337-352).³⁶ Honoriusz III (1216-1227) zarządził, aby ilość wody nie przekraczała ilości wina.³⁷

Niezwykle ważnym dokumentem Kościoła powszechnego traktującym o interesującej nas kwestii jest bulla unii z Kościołem ormiańskim *Exultate Deo*, uchwalona na 8 sesji Soboru Florenckiego 22 listopada 1439 r. Dokument podaje, iż materią Eucharystii jest oprócz chleba także wino gronowe, do którego przed konsekracją należy domieszać nieco (a więc niewielką ilość) wody. Wodę dodaje się, ponieważ, według świadectw ojców i doktorów Kościoła sam Chrystus ustanowił ten sakrament, pomieszawszy wino z wodą. Zgadza się to z wyobrażeniem męki Pańskiej. Jest też zgodne ze znaczeniem skutku tego sakramentu: zjednoczeniem ludu chrześcijańskiego z Chrystusem. Woda bowiem oznacza lud, a Krew Chrystusa jawi się pod postacią wina.³⁸ Cytowany dokument nie tylko więc precyzuje materię eucharystycznej Krwi Chrystusa, ale podaje również głębokie uzasadnienie teologiczne.

Sobór Trydencki podjął zagadnienie mieszania wina z wodą na XXII sesji 17 września 1562 r. Niektórzy bowiem protestanci sprzeciwiali się takiej praktyce.³⁹ Sobór zobowiązał wszystkich kapłanów aby dolewali do wina wody. Tekst postanowienia powtarzał argumenty przytoczone wcześniej przez Sobór Florencki. Kapłani nie stosujący się do tej normy zostali obłożeni ekskomuniką.⁴⁰

Późniejsze dokumenty kościelne zajmują się już kwestiami bardziej szczegółowymi, często wyjaśniając pojawiające się wątpliwości dotyczące materii Eucharystii. Dnia 30 stycznia 1635 r. Kongregacja Rozkrzewiania Wiary wydała dokument, w którym wyjaśnia, że obowiązek dodawania do wina wody pochodzi z prawa kościelnego. Papież może zatem zwolnić z zachowywania tej normy.⁴¹ Z pisma Kongregacji św. Oficjum, dotyczącym sprawy *Massiliae* z 30 lipca 1890 r. dowiadujemy się o możliwości dodawania do wina alkoholu dla wzmocnienia napoju i ułatwienia jego konserwacji. Muszą być jednak spełnione następujące warunki:

³⁵ Por. D. 2 cap. 1.

³⁶ Por. D. 2 cap. 7.

³⁷ Por. C. 13 X III 41.

³⁸ DSP, t. 3, nr 16a, s. 514-517.

³⁹ Por. B. Mokrzycki, dz. cyt., s. 713.

⁴⁰ DSP, t. 4, rozdz. 7, s. 642-645; kan. 9, s. 646-647.

⁴¹ Por. I Seredi, dz. cyt., vol. VII, n. 4453, s. 9-10.

- a) alkohol ma pochodzić z fermentacji wina,
- b) po dolaniu w winie nie może być go więcej niż 12 procent,
- c) można go dodawać wyłącznie do wina bardzo świeżego.⁴²

Sześć lat później ta sama kongregacja w piśmie z 5 sierpnia 1896 r. w sprawie *Tarraconen* zezwoliła na dolewanie od 17 do 18 procent winnego alkoholu do win słodkich, w celu ich konserwacji, o ile jeszcze nie zakończyła się fermentacja.⁴³

Kolor wina jest dowolny, chociaż czerwone może być uciążliwe ze względów praktycznych, przy praniu bielizny kielichowej. Należy więc stosować takie, które nie zaplami trwale puryfikate-rza.⁴⁴ Jak pisze Capello, wino zamrożone, w postaci lodu nie może być konsekrowane, jeżeli zamroźnie w kielichu przed konsekracją, trzeba je więc podgrzać, aby stało się na powrót płynem, albo użyć innego wina.⁴⁵ Może być wyprodukowane z suszonych winogron, o ile zostaną zalane odpowiednią ilością wody i nastąpi proces fermentacji. Wspomina o tym Kongregacja św. Oficium w piśmie z dnia 7 maja 1879 r.⁴⁶ Woda wlewana do wina musi być naturalna, zdatna do picia, może być gazowana, kwasowa lub zasadowa.⁴⁷

Kodeks prawa kanonicznego z 1917 r. w kanonie traktującym o materii Eucharystii, mówił o naturalnym, niezepsutym winie gro-nowym.⁴⁸ Nie wolno więc przy odprawianiu Mszy św. używać wina sztucznego – z innych owoców niż winogrona (np. z jabłek, wiśni, itd.) oraz wyprodukowanego chemicznie (np. przez dodanie siarki, co zdarza się przy masowej produkcji najtańszych gatunków). Potwierdziła to kongregacja Sakramentów w instrukcji *Dominus Salva-tor* z 26 marca 1929 r.⁴⁹ Kiedy po Soborze Watykańskim II zastana-wiano się, czy w ramach inkulturacji na terenach misyjnych można używać do produkcji wina mszalnego trzciny cukrowej lub palmy,⁵⁰

⁴² Por. P. Gasparri, *CIC Fontes*, vol. IV, n. 1125, s. 452-453.

⁴³ Por. tamże, n. 1183, s. 491.

⁴⁴ S. Kasprzak, *Wybrane zagadnienia z prawa kościelnego*, Lublin 2000, s. 355.

⁴⁵ Por. F. M. Capello, *Tractatus canonico-moralis de sacramentis*, t. I, Taurini-Romae 1953, s. 244.

⁴⁶ Por. P. Gasparri, dz. cyt., n. 1062, s. 382.

⁴⁷ Por. S. Off. 11.08.1904, AAS 333 (1904) s. 238.

⁴⁸ Por. kan. 815 par. 2.

⁴⁹ Por. AAS 21 (1929) s. 632.

⁵⁰ Por. G. Trevisan, *L'Eucaristia*, w: *La funzione di santificare della Chiesa*, Milano 1995, s. 114.

sprzeciwiała się temu Kongregacja Nauki Wiary w piśmie z 9 maja 1973 r.⁵¹

Obowiązujący *Kodeks prawa kanonicznego* z 1983 r. i *Nowe wprowadzenie ogólne do Mszału rzymskiego* podtrzymują normę, według której konsekruje się wino gronowe, naturalne i czyste, bez domieszki jakichkolwiek obcych substancji. Do wina należy dodać trochę wody.⁵² Natomiast *Kodeks kanonów Kościołów wschodnich* nie wspomina o wodzie.⁵³ Prawodawca kościelny nie zdecydował się tutaj na wprowadzenie do tekstu wzmianki o wodzie, ponieważ dzisiaj nie jest ona używana w niektórych Kościołach wschodnich, np. w armeńskim.⁵⁴

Należy również dodać, że w związku z problemem choroby alkoholowej, występującej u niektórych kapłanów Kongregacja Sakramentów może zezwolić takim osobom na używanie podczas Mszy św. winnego moszczu niesfermentowanego, czyli soku z winogron zamiast wina. Stosowanie tego rodzaju materii, z innych powodów niż wspomniana choroba, jest zastrzeżone Kongregacji Nauki Wiary.⁵⁵

4. Forma sakramentu Eucharystii

Podczas konsekracji Eucharystii używa się słów wypowiedzianych przez Jezusa przy ostatniej wieczerzy i przekazanych nam przez ewangelistów (Mt 26,26-28; Mk 14,22-26; Łk 22,19-20). Z nimi również jest związana forma tego sakramentu. Świadczy o tym nauczanie Soboru Florenckiego, który w bulli *Exultate Deo* z 1439 r. podaje: Formą tego sakramentu są słowa Zbawiciela, którymi go dokonał. Kapłan bowiem w osobie Chrystusa – mówiąc, sprawuje ten sakrament. Mocą samych słów przemienia się substancja chleba w Ciało Chrystusa, a substancja wina w Krew.⁵⁶ W innej bulli tegoż soboru – *Cantate Domino* z 1442 r. czytamy: jeżeli tylko istnieje substancja chleba, nie ma żadnej wątpliwości, że po wypowiedzeniu przez kapłana z intencją sprawowania (sakramen-

⁵¹ Por. Resp. Part. Ad Missae celebrationem adhiberi possunt variae vini formae, dummodo re vera sint vinum ex vite; X. Ochoa, *Leges Ecclesiae*, vol. V, n. 4196, col. 6588.

⁵² Por. KPK 1983, kan. 924 par. 1 i 3; *Nowe ogólne wprowadzenie...*, nr 319 i 322.

⁵³ Por. kan. 706.

⁵⁴ Por. D. Salachas, dz. cyt., s. 185.

⁵⁵ Por. *Pismo Kongregacji Nauki Wiary z 22.09.1981 r.*; *Archiv fur Katholisches Kirchenrecht* 150: 1981, s. 556.

⁵⁶ DSP, t. 3, nr 16 b c, s. 516-517.

tu) powyższych słów konsekracji Ciała, natychmiast przeistoczy się w prawdziwe Ciało Chrystusa.⁵⁷ Dokument cytuje też słowa wypowiedziane podczas przeistoczenia, znajdujące się w ówczesnym używanym Mszałe.⁵⁸

Sobór Trydencki podczas XIII sesji w dniu 11 października 1551 r. wyklucza nawet z Kościoła osoby, które zaprzeczają, że po dokonaniu konsekracji w sakramencie Eucharystii nie ma Ciała i Krwi Chrystusa.⁵⁹

W Kościołach wschodnich przez pewien czas istniało przekonanie, że moment konsekracji eucharystycznej stanowią słowa epiklezy, czyli prośby do Boga, aby Duch św. uświęcił i przemienił chleb i wino w Ciało i Krew Chrystusa. Epiklezę spotykamy we wszystkich liturgiach wschodnich, wypowiedzana jest po słowach uznawanych zawsze w Kościele łacińskim za konsekrację. Przekonanie o tym że jest ona formą sakramentu Eucharystii sięga XIV wieku, kiedy to pojawiło się w teologii bizantyjskiej, na podstawie stwierdzeń liturgicznych oraz wypowiedzi niektórych Ojców Kościoła. W Kościołach słowiańskich rozpowszechniło się ono w XVII wieku. Obecnie, jak pisze Testa, można z całą pewnością stwierdzić brak epiklezy pokonsekuracyjnej w samych początkach liturgii Kościoła.⁶⁰ Również kultyczna praktyka chrześcijańskiego Wschodu poświadcza wyraźnie, że konsekracja dokonuje się na mocy słów ustanowienia Eucharystii.⁶¹

Pewna wątpliwość odnośnie do roli epiklezy w aspekcie formy Najświętszego Sakramentu pojawia się także przy studiowaniu tekstu *Katechizmu Kościoła katolickiego* z 1992 r. Czytamy w nim: W centrum celebracji Eucharystii jest chleb i wino, które przez słowa Chrystusa i wezwanie Ducha św. stają się Ciałem i Krwią Chrystusa.⁶² Użyty zwrot sugeruje, iż przeistoczenie następuje przez konsekrację i Wezwanie Ducha św., czyli właśnie epiklezę. Jednak parę stron dalej, przy podsumowaniu nauczania o sakramencie Eucharystii katechizm stwierdza już, że prze-

⁵⁷ Tamże, nr 19, s. 616-617.

⁵⁸ Por. tamże, nr 18, s. 614-615.

⁵⁹ Por. DSP, t. 4, kan. 4, s. 456-457.

⁶⁰ Por. B. Testa, dz. cyt., s. 210.

⁶¹ Por. M. Gordillo, *Theologia Orientalium cum Latinorum comparata. Commentario historica*, Roma 1960, s. 132.

⁶² KKK, nr 1333.

istoczenie (transsubstantiatio) dokonuje się przez (samą) konsekrację.⁶³

Formą sakramentu Eucharystii są więc słowa wypowiediane przez kapłana, które w aktualnie stosowanym *Mszale rzymskim* brzmią następująco: „Bierzcie i jedzcie z tego wszyscy, to jest bowiem Ciało moje, które za was będzie wydane.” „Bierzcie i pijcie z niego wszyscy, to jest bowiem kielich Krwi mojej, nowego i wiecznego przymierza, która za was i za wielu będzie wylana na odpuszczenie grzechów. To czyńcie na moją pamiątkę.” Jak zauważa Pastuszko, formuła konsekracyjna Eucharystii wyróżnia się od formuł innych sakramentów. Składa się bowiem jakby z dwóch części, jednej dla konsekracji chleba i drugiej dla wina. Wyraźniej też niż inne formuły sakramentalne wskazuje na drugorzędność szafarza. Głównym bowiem i pierwszorzędnym szafarzem sakramentów jest sam Chrystus Pan. Przy celebrowaniu Mszy św. bardziej się to uwidacznia, chociaż kapłan, tak jak w przypadku pozostałych sakramentów działa tutaj *in persona Christi*.⁶⁴

5. Użycie wadliwej materii lub formy przy sprawowaniu Mszy św.

W rozważaniach teologów wciąż dyskutowanym pozostaje problem, czy Chrystus określił znaki sakramentalne szczegółowo, czy też jedynie w sposób ogólny, zostawiając ich dokładniejsze doprecyzowanie apostołom i ich następcom. Według Kadziocha Jezus określił te znaki w sposób fundamentalny, precyzując szczególnie ich symbol centralny i zostawiając równocześnie Kościołowi możliwość dokonywania jego rozwoju.⁶⁵ Istotne wymagania dotyczące ważności sakramentów może zatwierdzać lub określać tylko najwyższa władza kościelna.⁶⁶ Uzasadnieniem takiego stanowiska jest fakt, że sakramenty są te same dla całej Wspólnoty Kościelnej, należąc do boskiego depozytu wiary. Wymaga więc tego zarówno jedność Kościoła, jak i jedność wiary.⁶⁷ Z wspomnianej powyżej

⁶³ Tamże, nr 1413.

⁶⁴ Por. M. Pastuszko, dz. cyt., s. 234.

⁶⁵ Por. G. Kadzioch, *Il ministro del sacramento del matrimonio nella tradizione e nel diritto canonico latino e orientale*, Roma 1997, s. 156.

⁶⁶ Por. KPK 1983, kan. 841.

⁶⁷ Por. P. Hemperek, *Uświęcające zadanie Kościoła, Wstęp*, Komentarz do kodeksu prawa kanonicznego, t. 3, Lublin 1986, s. 64.

możliwości korzystał między innymi Sobór Florencki (1438-1445), określając materię i formę sakramentów, koncentrując się również na elementach koniecznych dla ważności każdego z nich.⁶⁸ Spróbujmy zatem przeanalizować teraz skutki różnego rodzaju wad, jakie mogą wystąpić przy odejściu od pewnych elementów materii i formy przy sprawowaniu Eucharystii.

W przypadku materii eucharystycznego Ciała Chrystusa, jak zostało wcześniej przytoczone, chleb do tego używany powinien być świeżo upieczony, z mąki pszennej. Zgodnie z Instrukcją *Dominus Salvator noster* Kongregacji ds. Dyscypliny Sakramentów z dnia 26 marca 1929 r. chleb wykonany z innej substancji, nawet zbożowej, lub taki do którego została dodana znaczna ilość składnika innego niż pszenica, tak że zgodnie z powszechną opinią, nie może być nazywany chlebem pszennym, nie stanowi ważnej materii dla sprawowania Ofiary i sakramentu Eucharystii. Poważne nadużycie stanowi natomiast dodanie do chleba innych substancji, jakimi są owoce, cukier czy miód.⁶⁹ Instrukcja mówi jedynie o nadużyciu, czyli sama materia pozostaje ważna, chociaż sprawowanie na niej Mszy św. jest niegodziwe. Chlebem pszennym nie jest też tak zwany chleb bezglutenowy.⁷⁰ Stąd Kongregacja Nauki Wiary w dniu 29 października 1982 r. nie wyraziła zgody na upoważnienie miejscowych ordynariuszy, aby ci zezwalali na wypiekanie hostii bezglutenowych dla wiernych cierpiących na celiakię.⁷¹

Natomiast bulla unii z Koptami *Cantate Domino* z 4 lutego 1442 r., wydana na Soborze Florenckim wyjaśnia, że nie jest istotne dla ważności konsekracji czy chleb do niej używany był świeży czy też nie.⁷²

Ponieważ w Kościele łacińskim do przygotowania chleba stosuje się ciasto niekwaszone, natomiast w niektórych Kościołach wschodnich, zgodnie z ich tradycją i przepisami prawnymi, ciasto z dodatkiem zakwasu, wydaje się że ten składnik (tzw. zakwas) nie

⁶⁸ Por. Z. Janczewski, *Ustanawianie szafarzy sakramentów świętych w Kościele łacińskim i Kościołach wschodnich*, Warszawa 2004, s. 249.

⁶⁹ Por. nr I-II, AAS 21 (1929) s. 632-635; Kongregacja ds. Kultu Bożego i Dyscypliny Sakramentów, *Instrukcja „Redemptionis sacramentum”*, 25.03.2004, Poznań 2004, s. 32.

⁷⁰ Por. P. Tocanel, *Adnotationes*, Apollinaris 56 (1982) n. 1-2, s. 43.

⁷¹ Por. AAS 74 (1982) s. 1298.

⁷² DSP, t. 3, s. 616-617; Stwierdzenie to znajdujemy tylko w tekście arabskim bulli, nie ma go natomiast w tekście łacińskim.

ma wpływu na ważność Eucharystii. Ma on jedynie wpływ na godziwość jej celebrowania. Tezę tę potwierdza bulla *Laetentur caeli* Soboru Florenckiego, stwierdzająca, że materię ważnej konsekracji stanowią zarówno chleb kwaszony, jak i przaśny.⁷³ Natomiast dla godziwości kapłani powinni stosować rodzaj chleba taki, jaki jest wymagany w ich obrządku, niezależnie od świątyni w jakiej celebrują Mszę św. Tak więc kapłan obrządku łacińskiego, celebrujący w świątyni obrządku wschodniego powinien konsekrować chleb niekwaszony.⁷⁴

Oprócz chleba, przy konsekracji używa się także wina połączonego z małą ilością wody. Według potrydenckich przepisów liturgicznych, jeżeli kapłan przed konsekracją spostrzegł się, że do kielicha z winem nie dołał wody, mógł to jeszcze uczynić. Po przeistoczeniu, do wina nie wolno już było dolewać wody, ponieważ nie jest ona konieczna do ważności sakramentu.⁷⁵ Natomiast konsekracja samej wody powoduje oczywiście jej nieważność. W takim przypadku należy wodę wylać, kielich napełnić winem z wodą i wypowiedzieć ponownie słowa konsekracyjne kielicha, bez powtórnego konsekrowania chleba.⁷⁶ Co do proporcji wody i wina, to według Conte a Coronaty jedna trzecia wody na dwie trzecie wina czyni konsekrację wątpliwą co do ważności, natomiast jest ona na pewno nieważną w przypadku proporcji 50 na 50 procent tych substancji.⁷⁷ Warto więc wiedzieć, że dla godziwości konsekracji do wina wystarczy dołać jakąkolwiek minimalną ilość wody.⁷⁸

W odniesieniu do samego wina Instrukcja Kongregacji ds. Kultu Bożego i Dyscypliny Sakramentów *Redemptionis sacramentum* z 25 marca 2004 r. nakazuje, aby dla przeciwdziałania skwaśnieniu, przechowywać je w doskonałym stanie. Absolutnie zakazuje się stosowania wina, którego prawdziwość i pochodzenie byłoby wątpliwe. Kościół bowiem wymaga pewności, jeśli chodzi o warunki konieczne do ważności sakramentów. Zaden pretekst nie może też usprawiedliwić użycia jakichkolwiek innych napojów, które nie sta-

⁷³ Por. DSP, t. 3, nr 13, s. 188-189.

⁷⁴ Por. kan. 926, KPK 1983.

⁷⁵ Por. *De defectibus in celebratione Missarum occurrentibus*, cap. III, 7.

⁷⁶ Por. Nr 324; *Nowe Ogólne wprowadzenie do Mszału Rzymskiego*, Poznań 2004, s. 91.

⁷⁷ Por. M. Conte a Coronata, *Institutiones iuris canonici. De sacramentis tractatus canonicus*, t. 1, Taurini-Romae 1951, n. 211, s. 173.

⁷⁸ Por. M. Pastuszko, dz. cyt., s. 233.

nowią ważnej materii.⁷⁹ Tak więc konsekracja innego napoju niż wino, lub przy użyciu wina skwaśniałego, wytworzonego z innych produktów niż winogrona jest nieważna. Podobnie jak wcześniej przytoczona konsekracja chleba nie wypieczonego z pszenicy, lub ze znacznym dodatkiem innych składników. Za wyjątkową zgodą Kongregacji Nauki Wiary zamiast wina, ważne można używać niesfermentowanego moszczu z winogron, nie będącego napojem alkoholowym.⁸⁰

Czasami w czasie sprawowania Mszy św. koncelebrowanej zdarza się, że któryś z kapłanów, nieumyślnie wypije z kielicha całą Krew Chrystusa, nie pozostawiając niczego kolejnemu celebransowi. Brakuje więc później drugiej materii Eucharystii. Już Sobór Florencki w bulli z Ormianami nauczał, że cały Chrystus zawiera się pod postacią chleba i cały pod postacią wina, w jakiegokolwiek części konsekrowanej hostii i konsekrowanego wina.⁸¹ Wydaje się zatem, iż o ile spożycie całej zawartości kielicha przez któregoś z celebransów nie było celowe, a przypadkowe, nie jest konieczne dokonywanie nowej konsekracji dla potrzeb pozostałych. W takim przypadku sprawowana przez nich Ofiara Eucharystyczna będzie również ważna i godziwa.

Nieco inaczej wygląda sytuacja, gdy kapłan dokonuje konsekracji tylko jednej z postaci – chleba albo wina. Na początku takich rozważań należy postawić pytanie: czy oddzielna konsekracja np. chleba (podczas Modlitwy Eucharystycznej) i wina (poza tą modlitwą, jedynie przy użyciu słów konsekracyjnych przy końcu Mszy) jest ważna? Oczywiście, bo według przytoczonej wcześniej dyspozycji Nowego *Ogólnego wprowadzenia do Mszału Rzymskiego*, kiedy kapłan spożywając Komunię św. spostrzeże, iż przez pomylkę w kielichu znajduje się woda z małą domieszką wina, powinien na nowo prawidłowo napełnić kielich winem, dolać kroplę wody i dokonać konsekracji, nie powtarzając konsekrowania chleba.⁸² Wynika z tego że sam chleb wcześniej przemienił się w Ciało Chrystusa.

⁷⁹ Por. nr 50, s. 33.

⁸⁰ Por. *Pismo Kongregacji Nauki Wiary* z 22.09.1981 r.; *Archiv für Katholisches Kirchenrecht* 150: 1981, s. 556.

⁸¹ Por. DSP, t. 3, s. 516-517.

⁸² Por. Nr 324, *Nowe Ogólne wprowadzenie do Mszału Rzymskiego*, Poznań 2004, s. 91.

Z drugiej strony, *Kodeks prawa kanonicznego* z 1983 r. stanowczo zabrania, nawet w ostatecznej konieczności, konsekrowania tylko jednej postaci Eucharystycznej, a także obydwu poza sprawowaniem Mszy św.⁸³ Trzeba zauważyć, że przytoczona norma nie stwierdza nieważności takiej praktyki, a jedynie zakazuje jej wykonywania jako niegodziwej. Zakazy dotyczą czegoś, co da się wykonać, chociaż zakazywany czyn jest nie do przyjęcia, a więc zły. Konsekracja tylko jednej postaci, lub obydwu poza Mszą, jest ważna, ale ofiara złożona w ten sposób Panu Bogu wydaje się być wysoce niegodziwa, stając się bardzo poważnym nadużyciem. Nie usprawiedliwia jej (jak podaje kan. 927 KPK 1983) nawet ostateczna konieczność. Chrystus bowiem ustanowił Eucharystię nie incydentalnie, lecz w czasie obrzędów wieczerzy paschalnej i nie pod jedną, ale pod dwoma postaciami. Kapłani o tyle sprawują Najświętszą Ofiarę, o ile czynią to, co im polecił Syn Boży.⁸⁴ Konsekracja stanowi istotny element tej Ofiary składanej Bogu. Jest dokonywana przede wszystkim po to, aby we Mszy złożyć Stwórcy Ofiarę Ciała i Krwi Chrystusa. Momentem kończącym składanie Ofiary jest spożycie Komunii św. Tak więc jej przyjmowanie przez kapłana czy innych wiernych, nie stanowi celu samego w sobie, a tylko jeden z elementów składania Bogu Ofiary. Nawet osoby przyjmujące Eucharystię poza Mszą św. pośrednio dołączają do Ofiary, podczas której ich Komunia św. została konsekrowana.

Do ważności sakramentu Eucharystii wymagane jest też zastosowanie odpowiedniej formy, czyli wypowiedzenie przez kapłana słów ustanowienia z ostatniej wieczerzy. Wydaje się, że gdyby prezbiter lub biskup celowo zmienił formułę konsekracyjną, przepisaną przez prawo liturgiczne w mszale, konsekracja byłaby nieważna. Jeżeli jednak kapłan przypadkowo przekręci lub opuści któreś ze słów, posiadając intencję dokonania przeistoczenia chleba i wina w Ciało i Krew Chrystusa, Eucharystia będzie ważna.

Do ważności, przynajmniej w Kościele łacińskim, nie wymaga się natomiast wypowiedzenia słów epiklezy.⁸⁵

⁸³ Por. kan. 927.

⁸⁴ Por. M. Pastuszko, dz. cyt., s. 247.

⁸⁵ Por. B. Testa, dz. cyt., s. 209.

Zakończenie

Sakrament Eucharystii został ustanowiony przez Chrystusa w czasie ostatniej wieczerzy. Jako materią posłużył się on najpierw praśnym chlebem, niekwaszonym, upieczonym z pszennej mąki, podobnie jak czynili to Żydzi w czasie wieczerzy paschalnej. Za stosowaniem tego rodzaju pieczywa, przemawia również starożytna tradycja. Należy jednak zauważyć różnice w przygotowaniu chleba do Eucharystii, występujące aktualnie między Kościołem łacińskim a niektórymi Kościołami wschodnimi. W pierwszym z wymienionych, a także w Kościele armeńskim używana jest taka sama materia, jak przy ostatniej wieczerzy. Natomiast w większości Kościołów wschodnich stosuje się chleb z dodatkiem zakwasu.

Dokumenty kościelne zwracają uwagę na to, aby chleb przed konsekracją i Hostie po konsekracji nie były zepsute, a więc spleśniałe lub zbyt twarde.

Analizując teksty ewangeliczne wnioskuje się, że Jezus spożywając ostatnią wieczerzę z apostołami, posłużył się winem gronowym. Takie właśnie, rozcieńczone wodą wino, było spożywane przez Izraelitów w czasie rytualnej wieczerzy paschalnej.

Sobór Florencki w bulli *Exultate Deo* naucza, że materią Eucharystii jest oprócz chleba także wino gronowe, do którego przed konsekracją należy domieszać niewielką ilość wody. Dokument ten nie tylko precyzuje materię eucharystycznej Krwi Chrystusa, ale podaje również uzasadnienie teologiczne.

Jednak obowiązek dodawania do wina wody pochodzi z prawa kościelnego. Nie wspomina o niej *Kodeks kanonów Kościołów wschodnich*, ponieważ do dzisiaj nie jest ona używana we wszystkich tych Kościołach.

Sobór Florencki we wspomnianej bulli podaje również, że formą sakramentu Eucharystii są słowa Zbawiciela, którymi jej dokonał: *bierzcie i jedzcie, to jest Ciało moje... bierzcie i pijcie, to jest Krew moja...* W Kościołach wschodnich przez pewien czas istniało przekonanie, że moment konsekracji eucharystycznej stanowią słowa epiklezy, czyli prośby do Boga, aby Duch św. uświęcił i przemienił chleb i wino w Ciało i Krew Chrystusa.

Pewne braki w stosowaniu materii i formy przy dokonywaniu konsekracji mogą doprowadzić do jej nieważności. I tak Kongregacja ds. Dyscypliny Sakramentów wyjaśnia, iż chleb wykonany z in-

nej substancji, nawet zbożowej, lub taki do którego została dodana znaczna ilość składnika innego niż pszenica, tak że zgodnie z powszechną opinią, nie może być nazwany chlebem pszennym, nie stanowi ważnej materii dla sprawowania Ofiary i sakramentu Eucharystii. Uznaje się również, za nieważną konsekrację napoju nie będącego winem, lub przy użyciu wina skwaśniałego, wytworzonego z innych produktów niż winogrona. Wydaje się, że gdyby przezbiter lub biskup celowo zmienił formułę konsekracyjną, przepisaną przez prawo liturgiczne w Mszale, konsekracja byłaby tak samo nieważna.

The matter and the form of the sacrament Eucharist

Jesus Christ constituted the sacrament of Eucharist during last supper. This article shows what it is the matter and the form of this sacrament. It quotes the biblical texts from the New Testament and the writings of the Fathers of the Church. It analyses the law of Holy See: the Popes, the Councils, and the Vatican Congregations.

At the beginning the article shows the matter which is necessary to consecration of the bread, and to consecration of the wine. This bread and this wine will becoming later the Blood and the Body of Jesus Christ.

The next part of this article is about the form conforming to Eucharist. The last part of this elaboration shows, what influence have the different defects of the matter and the form, relating on validity of consecration of Eucharist.